

**MUQADDAS LABIRINT: OMON MUXTORNING BUXORO HIKOYALARIDA
“SHAHAR MATNI” VA SO‘FIYONA RAMZLAR DEKODIROVKASI****G‘ayrat Murodov,***Buxoro davlat universiteti professori***Durdona Ahatova,***Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Zamonaviy jahon adabiyotshunosligida “shahar matni” (*Urban Text*) konsepsiyasi asosan Yevrosiyo va G‘arb megapolislari misolida tadqiq etilib, Markaziy Osiyo shaharlarining semiotik manzarasi global ilmiy diskursda yetarlicha reprezentatsiya qilinmagan. Ushbu maqolada o‘zbek modernizmining yirik vakili Omon Muxtor nasridagi Buxoro shahrining badiiy konstruksiyasi va uning ontologik qatlamlari tahlil qilinadi. Adibning “Buxorolik donishmand”, “Adabiyot muallimi” kabi asarlari misolida shaharning geografik lokatsiyadan mistik xronotopga aylanish jarayoni, an’anaviy “Sharq-G‘arb” dixotomiyasidan voz kechish tendensiyalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda fazo semiotikasi va tasavvufiy germenevtika metodlari sintezi orqali Buxoroning “ko‘p qatlamli matn” (*palimpsest*) sifatidagi xususiyatlari ochib beriladi. Maqolada shahar labirintlari va Tariqat yo‘li o‘rtasidagi tipologik o‘xshashliklar, “Zohir” va “Botin” to‘qnashuvi hamda muallifning “so‘fiyona urbanizm” konsepsiyasi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Omon Muxtor, o‘zbek modernizmi, shahar matni, Buxoro semiotikasi, tasavvufiy ramzlar, xronotop, magik realizm, madaniy xotira, postkolonial poetika.

Аннотация. В современном литературоведении концепция «городского текста» (В. Топоров, Ю. Лотман) преимущественно применяется к западным мегаполисам, тогда как семиотика городов Центральной Азии остается на периферии глобального научного дискурса. Данная статья посвящена анализу художественной конструкции Бухары в прозе крупного представителя узбекского модернизма Амона Мухтара. На материале произведений «Бухарский мудрец», «Учитель литературы» исследуется трансформация города из географического пространства в мистический хронотоп. Через призму семиотики пространства и суфийской гermenевтики обосновывается, что Бухара у А. Мухтара выступает как палимпсест, где топография улиц коррелирует с этапами духовного пути (Тарикат).

Ключевые слова: Амон Мухтар, узбекский модернизм, городской текст, Бухара, суфийская символика, семиотика пространства, магический реализм, культурная память.

Abstract. In contemporary literary theory, the concept of the "Urban Text" (V. Toporov, Yu. Lotman) has primarily focused on Western and Russian metropolises, leaving the semiotics of Central Asian cities underrepresented in global scientific discourse. This research aims to fill this gap by analyzing the artistic construction of Bukhara in the works of Omon Mukhtor, a prominent figure of Uzbek modernism. Based on novels such as "The Sage of Bukhara" and "The Teacher of Literature," the article explores how the author reconstructs the city not merely as a geographical entity but as a mystical chronotope. Using a synthesis of spatial semiotics and Sufi hermeneutics, the study demonstrates that Mukhtor's Bukhara is a "multi-layered text" (*palimpsest*) where the Zahir (external architecture) and Batin (internal essence) are in constant dialogue.

Keywords: Omon Mukhtor, Uzbek modernism, Urban text, Bukhara, Sufi symbolism, Spatial semiotics, Magical realism, Cultural memory.

Kirish. Zamonaviy adabiyotshunoslikning paradigmal o‘zgarishlari natijasida badiiy makon, xususan, shahar obrazi syujet rivoji uchun xizmat qiladigan statik fon maqomidan chiqib, "dinamik matn" — o‘z tili, semantik xotirasi va semiotik kodlariga ega tirik organizm sifatida talqin etilmoqda. "Shahar matni" (*Urban Text*) deb tasniflanuvchi ushbu

fenomen G'arb va rus adabiy an'alarida fundamental darajada tadqiq etilgan. Xususan, Jeyms Joys Dublinning "ma'naviy falajligi" va ruhiy epifaniyasini (olamni anglash lahzasi) kashf etgani, Andrey Bely "Peterburg" matnidagi geometrik absurd va miageopolitik talvasani dekodlagani, shuningdek, zamonaviy adib Orxan Pamuk Istanbul timsolida jamoaviy qayg'u (huzun) va madaniy o'zlik arxivi qanday shakllanishini ko'rsatib bergani global adabiy diskursning muhim nuqtalaridir. Biroq, Yevropa va Yaqin Sharq shaharlari semiotikasi keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, Markaziy Osiyo shaharlarining, ayniqsa, post-sovet va milliy uyg'onish davridagi badiiy konstruksiyasi jahon ilmiy maydonida hamon periferik (ikkilamchi) xarakterga ega bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqola o'zbek modernizmining o'ziga xos vakili Omon Muxtor (1941–2013) hikoyalarida aks etgan Buxoro shahrining badiiy-semantik qatlamlarini tadqiq etish orqali yuqoridagi ilmiy bo'shliqni to'ldirishni maqsad qiladi. XX asr o'zbek nasrida uzoq vaqt hukmronlik qilgan sotsialistik realizm metodikasi shaharni asosan industrial taraqqiyot yoki sinfiy to'qnashuvlar maydoni sifatida tasvirlagan bo'lsa, Omon Muxtor o'z hikoyalarida Buxoroni metafizik mavjudot darajasiga ko'taradi. Adibning "Buxorolik donishmand" to'plamiga kiritilgan va boshqa turkum hikoyalarida qadimiy kent o'zining geografik chegaralaridan chiqib, o'tmish, bugun va ontologik vaqt qorishib ketadigan murakkab xronotopga transformatsiya bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi strukturalist semiotika va tasavvuf germenevtikasining sinteziga tayanadi. Biz Yuriy Lotmanning shaharni "xotira mexanizmi" va "madaniyat generatori" sifatidagi fundamental konsepsiyasini asos qilib olamiz. Lotman qarashlariga ko'ra, shahar — doimiy ravishda o'tmishni aktualizatsiya qiluvchi matnlar va kodlar poligonidir. Ushbu semiotik yondashuvni biz tasavvuf falsafasidagi "Safar dar vatan" (Vatan ichra sayohat) tushunchasi bilan bog'liq holda tahlil qilamiz. Omon Muxtor hikoyalari qahramonlarining Eski shahar labirintlaridagi harakati jismoniy sayohatdan ko'ra, ichki ruhiy kamolotga intilishning tashqi in'ikosi (manifestatsiyasi) sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda kompleks interdisiplinar yondashuv qo'llanilib, Omon Muxtor hikoyalaridagi Buxoro obrazi semiotik, narratologik va tasavvufiy germenevtika asosida tahlil qilindi. Asosiy metod sifatida semiotik tahlil (Lotman, Toporov) orqali shahar matni va uning belgilar tizimi o'rganildi. Narratologik yondashuv yordamida xronotop, labirint motivi va fazo-vaqt munosabatlari tahlil qilindi. Tasavvufiy germenevtika orqali Zohir–Botin dixotomiyasi va ramziy obrazlarning ma'naviy mazmuni ochib berildi.

Tahlillar va natijalar. Maqolani yo'naltiruvchi markaziy gipoteza shundan iboratki: Omon Muxtor shahar topografiyasi va so'fiyona ramzlar o'yini orqali Buxoroni moddiy-tarixiy makondan mistik substansiyaga aylantira olgan. "Zohiriy shahar" (devorlar, xarobalar, moddiy borliq) va "Botiniy shahar" (tushlar, xotiralar, muqaddas ruhlar)

o‘rtasidagi dialektik aloqani tahlil qilish orqali, adib mustamlaka davrida o‘chirilgan milliy xotirani qayta tiklovchi noyob "Muqaddas Shahar Matni"ni yaratganligi asoslab beriladi.

Labirint semiotikasi: Shahar topografiyasining badiiy dekodlanishi

Fazo semiotikasi nuqtai nazaridan yondashilganda, shahar shunchaki me‘moriy inshootlar yig‘indisi emas, balki murakkab kodlashtirilgan xabar — shifri yechilishini kutayotgan "tirik matn"dir. Yuriy Lotman o‘zining fundamental "Semiosfera" nazariyasida shaharni "matnlar qozoni" va "madaniyat generatori" deb ta‘riflab, unda "kutilmaganlik" (unpredictability) elementi mavjudligini alohida ta‘kidlaydi. Lotmanning qayd etishicha, "shahar — bu nafaqat retrospektiv xabarlarini saqlovchi, balki yangi semantik ma‘nolarni generatsiya qiluvchi mexanizmdir" [2.128]. Omon Muxtorning hikoyalarida, xususan, "Buxorolik donishmand" turkumida Buxoro aynan shunday semiotik makon — muqaddas labirint sifatida namoyon bo‘ladi.

Adib hikoyalarida tasvirlangan shahar topografiyasi — egri-bugri ko‘chalar, berk hovlilar va kutilmagan boshi berk yo‘laklar (cul-de-sacs) — ikki yoqlama funksional vazifani bajaradi. Eksplisid (tashqi) darajada u qahramonning chiziqli harakatini cheklasada, implisid (ichki/metafizik) darajada u ruhiy dinamikani faollashtiradi. Agar G‘arb modernistik adabiyotida, xususan, Frans Kafka asarlarida labirint motivi byurokratik absurd, begonalashuv va ekzistensial tuzoqni ifodalasa, Omon Muxtor ushbu arxetipni tasavvuf falsafasi prizmasi orqali qayta interpretatsiya qiladi. Uning nasrida labirintsimon shahar "Hayrat" makoniga — orifning Haqiqat sari yo‘lidagi zaruriy gnoseologik bosqichga aylanadi.

"Buxorolik donishmand" turkumidagi hikoyalar qahramonlari traektoriyasini tahlil qilar ekanmiz, "adashib qolish" holati fazoviy xato emas, balki metodologik zarurat ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Ushbu mo‘ljalni yo‘qotish (disorientatsiya) holati Naqshbandiya tariqatidagi "Safar dar vatan" (Vatan ichra sayohat) konsepsiyasini aks ettiradi. Zero, haqiqiy ziyorat ekzo-fazo (tashqi) emas, balki endo-fazo (ichki) mohiyatga ega. Hech qayerga olib bormaydigan ko‘chalar qahramonni to‘xtashga va o‘z "men"iga nazar solishga majbur qiladi; natijada diqqat markazi Zohirdan (moddiy borliq) Botinga (ruhiy substansiya) ko‘chadi.

Vladimir Toporovning "Shahar matni" nazariyasiga tayanib aytish mumkinki, Omon Muxtor hikoyalarida shahar "initsiator" (tarbiyalovchi/yo‘naltiruvchi) vazifasini o‘taydi. Toporov shaharni passiv fon emas, balki sub‘ektni transformatsiya qiluvchi faol agent deb hisoblaydi [3]. Muxtor narativiga ko‘ra, Buxoroning zich urbanistik teksturasi qahramonning "ego"sini o‘zining qadimiy qatlamlarida eritib yuboradi va uni reallikni yangicha idrok etish qobiliyati bilan qayta tug‘diradi. Shu tariqa, shahar ko‘chalarining "xaotik sintaksisi" urbanistik tartibsizlik emas, balki qalb poklanishining ongli arxitektural xaritasi sifatida dekodlanadi.

Zohir va Botin dixotomiyasi: Fazoviy dualizmning estetik talqini

Omon Muxtorning narativ arxitekturasida Buxoro shahri monolit birlik sifatida emas, balki ko‘rinadigan va ko‘rinmas olamlar o‘rtasidagi taranglikka asoslangan dualistik tuzilma sifatida barpo etiladi. Ushbu fazoviy tashkilot islom epistemologiyasining o‘zagini tashkil etuvchi Zohir (oshkora) va Botin (yashirin) munosabatini aks ettiradi. “Adabiyot muallimi” hikoyasida bu dixotomiya shahar landshaftiga proeksiya qilinadi: tashqi shahar — chang, ijtimoiy tanazzul va byurokratik qat’iylik hukmronlik qiladigan profan makon bo‘lsa, "ichki shahar" — faqat “ko‘ngil ko‘zi” (basirat) bilan ko‘riladigan muqaddas ruhiyat maskanidir.

Mashhur islomshunos olimasi Annemari Shimmel ushbu munosabatni shunday izohlaydi: “Tasavvufda tashqi shakl (Zohir) ichki haqiqat (Botin) uchun shunchaki qobiq yoki parda vazifasini o‘taydi; mag‘iz qobiq tomonidan himoyalaniishi shart” [6.192]. Omon Muxtor ushbu teologik konsepsiyani badiiy poetikaga ko‘chiradi. Uning hikoyalaridagi Buxoro ko‘chalariga xos bo‘lgan baland, derazasiz devorlar dialektik vazifani bajaradi: ular bir tomondan, begona (mustamlaka/sovet) nigohlar uchun ajratuvchi "himoya pardasi" bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ichki hovlilarda yashiringan milliy-ruhiy ma‘rifatni asrovchi qo‘rg‘ondir.

Zindon va Madrasa: Strukturaviy oppozitsiya va "Vaqt heterotopiyasi"

“Adabiyot muallimi” hikoyasida Zindon va Madrasa (yoki Ma‘rifat uyi) o‘rtasidagi strukturaviy oppozitsiya matnning semiotik markazini tashkil etadi. Bu yerda Zindon shunchaki arxeologik yodgorlik yoki tarixiy qamoqxona emas, balki inson ruhining "Nafs" (Ego) va totalitar ijtimoiy-siyosiy muhit tomonidan asoratga olinishi metaforasidir. Aksincha, qahramonning chang bosgan qadimiy ko‘chalar bo‘ylab chiziqli bo‘lmagan harakati ushbu metafizik tutqunlikka qarshi "sessiz isyon" akti sifatida talqin qilinadi.

Adib shahar changini oddiy ifloslik emas, balki vaqtning to‘planib qolgan ontologik qatlamlari sifatida tasvirlash orqali o‘z urbanistik qarashlarini Mishel Fukoning "Heterotopiya" (o‘zga makon) konsepsiyasi bilan uyg‘unlashtiradi. Fuko heterotopiyalarni barcha boshqa makonlar bilan bog‘langan, ammo ular belgilagan ijtimoiy munosabatlarni to‘xtatib turuvchi yoki neytrallashtiruvchi "aks-makonlar" deb ta‘riflaydi.[5] Omon Muxtorning Buxorosi “vaqt heterotopiyasi” (heterochrony) sifatida ishlaydi: bu yerda qadimiy madaniy xotira zamonaviy ateistik mafkuraning unuttirish siyosatiga qarshi turuvchi rezistentlik (bardoshlilik) markazidir. Shu bois, sub‘ektning "Botin"ga chekinishi sekulyarlashgan muhitda milliy “muqaddas geografiya”ni asrab qolish strategiyasidir.

Oneirik (Tush) makoni: Chiziqli vaqtdan metafizik abadiyatga

Omon Muxtor adabiy estetikasi sotsialistik realizmning mimetik (taqlidiy) qoliplarini rad etib, ratsional izohga bo‘ysunmaydigan transsendental tajribalarni ifodalash uchun "Magik realizm" hududiga kirib boradi. Ushbu narativ strategiyaning markazida vaqt va makon manipulyatsiyasi turadi, buni Mixail Baxtinning “Xronotop” nazariyasi

orqali tahlil qilish o‘rinlidir. Sovet davri adabiy an‘anasi qat‘iy chiziqli va progressiv vaqt o‘lchoviga tayangan bo‘lsa, Omon Muxtor hikoyalarida Buxoro siklik (aylanma) va oneirik (tushsimon) xronotop ichida mavjud bo‘ladi. “Qushlar va tushlar” turkumidagi hikoyalarda empirik voqelik va tush chegaralari erib ketadi, natijada "liminal" (o‘tish davri) makon yuzaga keladi.

Baxtin ta’kidlaganidek, “badiiy xronotopda fazoviy va vaqtinchalik ko‘rsatkichlar yaxlit bir butunlikka birlashadi”. [4] Muxtor nasrida bu sintez "tush logikasi" orqali amalga oshadi. Qahramonning Buxoro minoralari uzra parvoz qilishi yoki tarixiy siymolar bilan muloqoti — bu eskapizm (reallikdan qochish) emas, balki “Surreallik” — borliqning yanada yuksak va haqiqiy o‘lchamiga kirishdir. Ushbu parvoz motivi Fariduddin Attorning “Mantiqut-tayr” asariga intertekstual ishora bo‘lib, ruhning moddiy tana ("Zohir") qafasidan ozod bo‘lishi va Ilohiy Haqiqat sari intilishini simvolizatsiya qiladi.

Magik Tarixizm: Jamoaviy xotirani qayta tiklash

Vendi B. Faris magik realizmdagi izohlab bo‘lmas fenomenlarni “Magik Tarixizm” (Magical Historicism) vositasi sifatida baholaydi, bu usul chetga surilgan (marginal) tarixlarning qayta yuzaga chiqishiga xizmat qiladi [7]. Din va ma’rifat tarixi tizimli ravishda cheklangan davrda Omon Muxtor “Tush Xronotopi” dan "subversiv" (qarshilik ko‘rsatuvchi) vosita sifatida foydalanadi. Hikoyalarda so‘fiy shayxlar va ajdodlar ruhlarining zamonaviy shahar ko‘chalarida tirik qahramonlar bilan hamnafas harakatlanishi rasmiy-dunyoviy vaqt chizig‘ini buzib tashlaydi.

Bu o‘rinda arvoqlar Gotika uslubidagi qo‘rqinchli obrazlar emas, balki “Shahar Matni” ning faol sub’ektlaridir. Ularning mavjudligi muqaddas shaharda o‘tmish hech qachon "o‘tmish" ga aylanmasligini, u doimo "Olam ul-Misol" da tush holati orqali kirishni kutib turishini anglatadi. Shunday qilib, oneirik makon muhim ijtimoiy-siyosiy funksiyani bajaradi: u mustamlaka mafkurasi yo‘q qilishga uringan jamoaviy xotirani restavratsiya qiladi.

Xulosa. Omon Muxtorning Buxoro turkumiga oid hikoyalarini tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, adib yaratgan badiiy konstruktsiya an‘anaviy makon chegaralaridan chiqib, "Muqaddas Shahar Matni" maqomiga ko‘tariladi. “Shahar matni” semiotikasi va tasavvufiy irfon an‘analari sintezi natijasida Muxtor nasrida “So‘fiyona Urbanizm” (Sufi-Urbanism) deb atalishi mumkin bo‘lgan noyob adabiy paradigma shakllangan.

Tadqiqot natijasida quyidagi umumiy xulosalarga kelindi:

Buxoroning topografik murakkabliklari va labirintlari — bu urbanistik tartibsizlik emas, balki "Tariqat" yo‘lining fazoviy proeksiyasidir. Qahramonning jismoniy disorientatsiyasi uning ichki (Botin) dunyosida o‘zlikni topishi uchun metodologik zaruratdir.

Adib qo‘llagan Magik realizm va oneirik xronotop sovet modernizmining chiziqli vaqt tushunchasiga qarshi "ontologik qarshilik" aktidir. Homi Bhabhaning “Uchinchi

Makon” (Third Space) konsepsiyasiga muvofiq, Muxtorning Buxorosi reallik va tush, o‘tmish va bugun o‘rtasidagi binar zidliklar barham topadigan gibrid zonadir.

Omon Muxtor ijodi jahon adabiyotidagi J.Joys, A.Beliy va O.Pamuk an‘analari bilan bir qatorda turib, shahar tajribasini "qayta muqaddaslashtirish" (re-sacralization) qudratiga ega ekanligini isbotlaydi.

Ushbu “So‘fiyona Urbanizm” modeli kelajakda boshqa musulmon mamlakatlari adabiyotidagi post-kolonial shahar narativlari bilan qiyosiy o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muxtor O. Buxorolik donishmand (hikoyalar to‘plami). – Toshkent: Sharq, 2005.
2. Lotman Yu.M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. – Indiana University Press, 1990.
3. Toporov V.N. Peterburgskiy tekst russkoy literaturi. – SPb.: Iskusstvo, 1995.
4. Bakhtin M.M. The Dialogic Imagination: Four Essays. – University of Texas Press, 1981.
5. Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias // Diacritics. – 1986. – Vol. 16, No. 1. – P. 22-27.
6. Schimmel A. Mystical Dimensions of Islam. – University of North Carolina Press, 1975.
7. Faris W.B. Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative. – Vanderbilt University Press, 2004.
8. Bhabha H. The Location of Culture. – Routledge, 1994.
9. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934